

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2013 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2013

2

Vilnius 2014

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2013

2

Vilnius 2014

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

ANDREJ R Y Č K O V

VALDOVO IŠDAVYSTĖS KAIP NUSIKALTIMO SAMPRATOS IŠTAKOS LIETUVOJE

Įvadas

Valdovo išdavystė, kaip didžiausias politinis nusikaltimas Lietuvos Didžiosios Kuni-
gaikštystės (toliau – LDK) istoriografijoje, sulaukė tik fragmentiško tyrinėtojų žvilgsnio.
Didžiausia ir kol kas vienintelė tyrimo problema yra susijusi su šio nusikaltimo kaip
teisinės normos datavimu. Ankstyviausią datą pateikė Pirmojo Lietuvos Statuto suda-
rytojai ir komentarų rengėjai. Anot Stanislovo Lazutkos, Irenos Valikonytės ir Edvardo
Gudavičiaus¹, valdovo išdavystė pirmą kartą galėjo būti paminėta dar 1387 m. Jogailos
privilegijos punkte, kuriuo nustatytos šalies gynybos normos. Kitas tyrinėtojas – Oswal-
das P. Backus teigė, kad pirmoji valdovo išdavystę reglamentavusi norma buvo nusaky-
ta 1413 m. Horodlės sutartyje². Mokslininkas išdavystę siejo su vienu iš romėnų teisės
elementų: valdų konfiskavimo praktika³. Galima būtų minėti dar kelias istoriografijos
pozicijas, tačiau jos nieko konkrečiau nepasakė apie išdavystę kaip nusikaltimą arba šio
nusikaltimo atsiradimo aplinkybes⁴.

¹ *Первый Литовский Статут (1529 г.)* (toliau – *PLS*), подг. С. Лазутка, И. Валиконите, Э. Гудавичюс, Вильнюс, 2004, с. 325–326.

² O. P a c k u s, *Treason as Concept and Defections from Moscow to Lithuania in the Sixteenth Century*, *Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte*, t. 15, 1970, S. 119–120.

³ *Akta unji Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz, Kraków, 1932, s. 66.

⁴ Pavyzdžiui, ukrainiečių istorikas Dmitrijus Vaščiukas pateikė dar vieną valdovo išdavystės reglamenta-
vimo pradžios datą, remdamasis konfirmacine privilegija Kijevo žemei, kurios datavimą bandė ankstinti.

Išdavystės kaip nusikaltimo datavimo skirtumai istoriografijoje aktualizuoja šio nusikaltimo vystymosi pradžios tyrimą Lietuvoje. Siekdami tyrimo tikslo, trumpai aptarsime šio nusikaltimo prigimtį Vakarų Europoje bei pristatysime nusikaltimą nusakančią terminiją. Išanalizuosime šio nusikaltimo terminų atsiradimo Lietuvoje aplinkybes. Taip pat išnagrinėsime pirmąjį valdovo išdavystės nusikaltimo atvejį, paremtą konkrečiais išdavystės terminais. Kaip chronologinės ribos pasirenkamas laikotarpis nuo XIV a. pradžios iki valdovo išdavystės nusikaltimo teisinės reglamentacijos XV a. 5 dešimtmetyje⁵. Šiame darbe nemėginsime rekonstruoti valdovo išdavystės nusikaltimo normų, kadangi tam reiktų atskiro tyrimo, todėl teisinės reglamentacijos šaltiniai nebus aptarinėjami. Svarbiausias dėmesys bus sutelktas į ankstyviausios išdavystės terminijos pasirodymo šaltiniuose aplinkybes. Toks pjūvis leis ateityje geriau suprasti valdovo išdavystės kaip nusikaltimo kodifikavimo raidą. Tuo pačiu jis turėtų tapti jungiamąja ateities tyrimo grandimi, kuri padės atskleisti galimas šio nusikaltimo sąsajas pagoniškuoju ir krikščioniškuoju Lietuvos valstybės laikotarpiu.

Valdovo išdavystės samprata viduramžiais Vakarų Europoje yra kildinama iš dviejų savarankiškų, tačiau tarpusavyje susipynusių elementų, sudarytų iš germanų ir romėnų teisės pagrindų. Germanų teisės poveikis yra siejamas su glaudaus ryšio tarp dviejų subjektų pažeidimu⁶. Geriausiu tokio ryšio pavyzdžiu turėtų būti laikoma vasalo priesaika senjorui. Šiame kontekste išdavystė galėjo būti vykdoma vertikaliuose socialiniuose santykiuose, kai vienas iš subjektų buvo viršesnis už kitą. Tam tikrus vieno subjekto veiksmus, pažeidžiančius bendrą susitarimą, kitas subjektas galėjo traktuoti kaip neištikimybę arba išdavystę. Pabrėžtina, kad esant vertikaliems

Išnagrinėjęs privilegijas Kijevui bei Voluinei, pasitelkęs 1440 m. Naugarduko ir 1447 m. Kazimiero privilegijos straipsnių analogijas bei politinės situacijos konjunkturą, D. Vaščiuikas bandė įrodyti, kad 1507 m. konfirmuota privilegija Kijevo žemei turėjo būti suteikta dar 1440 m. antroje pusėje. D. Vaščiuikas, Voluinės žemės privilegijos (XV a. II pusė – XVI a. pradžia): datavimo ir protografo problema, *Lietuvos istorijos metraštis, 2003 metai. 1*, Vilnius, 2004, p. 74; Д. В а щ и у к, „Абыхмо деръжали ихъ podle права ихъ земли“ (Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV–XVI ст.), Київ, 2009, с. 56, 71–72.

⁵ Šį procesą reprezentuoja du šaltiniai. Pirmas – 1442 m. LDK–Moldavijos ir Lietuvos taikos sutartis. Moldavijos sutarties teksto originalas: *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie* (toliau – AGAD), Zbiór dokumentów pergaminowych (toliau – Zdp), 7290. Nuorašas: *Lietuvos Metrika (1427–1506), 5-oji Užrašymų knyga* (toliau – LM 5-oji Užk.), parengė A. Baliulis, A. Dubonis, D. Antanavičius, Vilnius, 2012, nr. 544, p. 361; Lietuvos sutarties tekstas datuojamas 1442 m. liepos 8 d. Originalas: AGAD, Zdp, 7291. Nuorašas: LM 5-oji Užk., nr. 539, p. 355; I. C z a m a ņ s k a, *Moldawia i Woloszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań, 1996, s. 99–100. Antras – 1447 m. Kazimiero privilegija. *Codicis epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 3, 1392–1501, Cracoviae, 1894, p. 10; *Lietuvos Metrika (1387–1546), 25-oji Užrašymų knyga*, parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 1998, nr. 2.4, p. 48.

⁶ M. B i l l o r é, Introduction, *La trahison au Moyen Age: de la monstrosité au crime politique, Ve-XVe siècle*, Rennes, 2009, p. 15–22; J. G. B e l l a m y, *The Law of Treason in England in the Later Middle Ages*, Cambridge, 1970, p. 225–231.

ryšiams tik aukštesnę padėtį užimantis subjektas galėjo apkaltinti išdavyste. Išdavystė suverenaus valdovo atžvilgiu buvo laikoma didžiąja išdavyste (angl. *high treason*, pranc. *haute trahison*), bet kurio kito senjoro atžvilgiu – mažąja išdavyste (angl. *petty treason*, pranc. *petite trahison*). Remiantis šia koncepcija, valdovą išduoti galėjo tik jam pavaldūs asmenys⁷.

Romėnų teisės įtaka nebuvo vienalytė. Ją sudarė trys pagrindiniai tarpusavyje sąveikavę elementai⁸. Pirmasis ir ankstyviausias iš jų dar iš Romos karalių laikų – *perduellio*, valstybės išdavimas, siejamas su karo teise⁹. *Perduellis* – „blogas karys“ arba (vidaus) priešas. Asmuo, kuris kokia nors forma suteikė pagalbą Romos išorės priešams (*hostes*). Daiktavardžiai *hostis* ir *perduellis* lotynų kalboje buvo vartojami sinonimiškai¹⁰, tačiau ilgainiui *perduellio* įgavo išdavystės formą bei tapo valdovo išdavystės nusikaltimo (lot. *crimen laesae maiestatis*) sampratos dalimi¹¹. *Crimen laesae maiestatis* buvo nukreiptas prieš Romos valstybę bei jos viešąjį valdžios autoritetą¹², kurį reprezentavo aukščiausia valdžia *maiestas*: respublikos laikais *populus Romanus* (Romos piliečiai), o imperijos – *princeps* (imperatorius)¹³. Kitaip, nei germaniškoje tradicijoje, kaltinimai valdovo didybės įžeidimu galėjo būti taikomi visiems Romos valstybės gyventojams¹⁴. Tai buvo ne tik politinis nusikaltimas. Jis turėjo ir religinį atspalvį, susijusį su aukščiausios valdžios sakralumu¹⁵. Be jau minėto *perduellio*, valdovo išdavystės sampratai viduramžiais didelę įtaką padarė du įstatymų blokai – tai Digestų 48 knygos dalis „Lex Iulia maiestatis“¹⁶ bei imperatorių Arkadijaus ir Honorijaus 397 m. priimta „Lex Quisquis“, įtraukta į Teodozijaus¹⁷ bei

⁷ M. Dyjakowska, *Crimen laesae maiestatis. Studium nad wpływami prawa rzymskiego w dawnej Polsce*, Lublin, 2010, s. 78, 82–83, 94.

⁸ Detaliau apie šios sampratos raidą: ten pat, p. 17–76.

⁹ S. F. Lear, *Treason and Related Offenses in Roman and Germanic Law*, Houston, 1955, p. 8–16.

¹⁰ Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig, 1899, S. 537–538.

¹¹ A. Berger, *Hostis, Perduellio, Perduellis*, *Encyclopedic dictionary of Roman Law*, Philadelphia, 1953, p. 489, 626.

¹² H. Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Bd. 2, Leipzig, 1892, S. 685–690; O. Kellner, *Das Majestätsverbrechen im deutschen Reich bis zur mitte des 14. Jahrhunderts*, Halle, 1911, S. 9–13; J. G. Bellamy, min. veik., p. 2.

¹³ S. H. Cuttler, *The Law of Treason and the Treason Trials in the Later Medieval France*, London–New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney, 2002, p. 6.

¹⁴ M. Dyjakowska, min. veik., p. 94.

¹⁵ L. Kolmer, *Christus als beleidigte Majestät. Von der Lex »Quisquis« (397) bis zur Dekretale »Vergentis« (1199)*, *Papsttum, Kirche und Recht im Mittelalter. Festschrift für Horst Fuhrmann zum 65-Geburts-tag*, Tübingen, 1991, S. 2.

¹⁶ *Digesta Iustiniani Augusti*, ed. Th. Mommsen, vol. II, Berolini, 1870, Liber 48, sep. IIII: Ad Legem Iulam Maiestatis, p. 802.

¹⁷ *Codex Theodosianus*, ed. Th. Mommsen, Berolini, 1905, VIII 14, 3 (397 Sept. 4), p. 458.

Justiniano¹⁸ kodeksus. Jie apibrėžė konkrečias veikas, kurios buvo laikomos valdovo išdavystės nusikaltimu.

Romėnų bei germanų teisės elementų įtakos mastai istoriografijoje vertinami nevienodai. Pavyzdžiui, anglų teisės tyrinėtojai Frederikas Pollockas ir Frederikas Maitlandas buvo įsitikinę, kad anglosaksų teisė tiesiogiai perėmė romėnų teisės normas, taigi jie neigė savarankišką anglosaksų teisės vystymąsi valdovo išdavystės sampratos plotmėje¹⁹. Priešingos nuomonės laikėsi Johnas G. Bellamy. Jis teigė, kad nors per VI–XI a. ir ypač nuo XII a. per atsirandančius pirmuosius universitetus romėnų teisės studijos atvėrė duris „romėniškam“ išdavystės elemento skverbimuisi Europoje, ši samprata neišstūmė prieš tai čia susiklosčiusios, o tik papildė ją²⁰. Nors tam tikrų prieštaravimų istoriografijoje atsiranda nuolat, tačiau visuotinai sutariama, kad romėnų teisinės minties termino – *maiestas*, t. y. aukščiausios valdžios sampratos, perėmimas atliko pagrindinį vaidmenį valdovo išdavystės raidoje ir sklaidoje viduramžių Europoje. Visų pirma *maiestas*, tęsdami Romos teisės bei imperijos tradicijas, perėmė Šv. Romos imperatoriai bei Romos popiežiai²¹. Toks aukščiausios valdžios dvilypumas pagimdė konfliktą, kuriuo sugebėjo pasinaudoti visų pirma Neapolio ir Prancūzijos karaliai²². Būtent šių dviejų karalysčių universitetinių išsilavinimą gavę teisės teoretikai suformulavo karaliaus kaip suverenaus valdovo principą – *rex in regno suo princeps est*. T. y. ne tik turintį aukščiausiąją valdžią (*maiestas*) karalystėje, bet ir nepripažįstantį aukštesnių už save. Praktiškai karaliaus statusas buvo prilygintas imperatoriaus ne tik *de facto*, bet ir *de jure*, o šios recepcijos tiesioginiu atributu tapo romėniško *crimen laesae maiestatis* naudojimas teisminėje praktikoje.

Anglijoje, Šv. Romos imperijoje bei Bažnyčioje valdovo išdavystės normos viduramžiais įgavo rašytinės teisės išraišką. Anksčiausiai tai įvyko popiežiaus kurijoje. Šios sampratos atributais kanonų teisėje nuo XII a. buvo suformuluoti bei nustatyti du nusikaltimai: simonija ir erezija²³. Imperijoje ir Anglijoje įstatymai, reglamentuojantys val-

¹⁸ *Codex Iustinianus*, ed. P. Krueger, Berolini, 1877, VIII 8, 5, p. 820.

¹⁹ *The History of English Law before The Time of Edward I*, vol. I, by sir F. Pollock and F. W. Maitland, Cambridge, 1898, 2nd ed., reprinted, Indianapolis, 2010, p. 56–57.

²⁰ J. G. B e l l a m y, min. veik., p. 3.

²¹ Šv. Romos imperijoje *crimen laesae maiestatis* samprata buvo susijusi su tiesioginiu Romos imperijos (valstybinių, teisės, etc.) atributų ir institucijų perėmimu. Bažnytinės valdžios kildinamos iš antikos dievų *maiesto*, kurį taip pat perėmė ir krikščionių Dievas. Apie *crimen laesae maiestatis* nusikaltimo raidą germanų teisėje bei Šv. Romos imperatorių aplinkoje plačiau skaitykite: O. K e l l n e r, min. veik., p. 9–73; S. F. L e a r, min. veik., p. 31–79; Bažnyčioje: L. K o l m e r, min. veik., p. 2–8.

²² Plačiau apie konfliktą bei jo pasekmes: W. U l l m a n n, The Development of the Medieval Idea of Sovereignty, *The English Historical Review*, vol. 64, nr. 250 (Jan., 1949), p. 1–33.

²³ Norma, kad simonija yra prilyginama *crimen laesae maiestatis*, buvo suformuluota XII a. kanonų teisės pradininko Gracijono: O. H a g e n d e r, Der Häresiebegriff bei den Juristen des 12. und 13. Jahrhunderts, *The*

dovo išdavystę, buvo priimti beveik tuo pat metu, XIV a. viduryje²⁴. Anglijoje 1352 m. „Išdavystės statute“ (*Statute of Treason*)²⁵, o Imperijoje – 1356 m. „Aukso bulėje“ (*Bulla Aurea*)²⁶.

Prancūzija vystėsi kitokiu keliu. Per visą viduramžių laikotarpį valdovo išdavystės samprata Prancūzijos karalystėje nebuvo teisiškai reglamentuota. Kaip pažymi Simonas Hirschas Cutleris, kartais precedento principu pasirodydavo su tuo susiję normatyviniai teisiniai dokumentai, kurie buvo paremti romėnų teisės interpretacijomis²⁷. Valdovo išdavystės nusikaltimas tapo karaliaus bei karūnos ginklu kovoje su feodalais, miestais ir Bažnyčia. Dažnu atveju nėra aiški kaltinimų valdovo išdavyste prigimtis, tačiau jie buvo tiesiogiai susiję su politinės valios pasireiškimu. Teismo bylos, susijusios su kaltinimais išdavyste, pasižymėjo lankstumu. Iš vienos pusės, nuteistųjų turtas turėjo atitekti valdovui, tačiau, iš kitos pusės, egzistavo galimybė visiškai arba iš dalies atgauti valdovo malonę. Asmenys, atgavę valdovo malonę, vis vien baiminosi tolesnio persekiojimo, todėl kaltinimai valdovo išdavyste galėjo veikti kaip politinės kontrolės mechanizmas²⁸.

Ilgainiui šiuo kontrolės mechanizmu ėmė naudotis ir žemesnio rango Europos valdovai. Galime sakyti, kad įvyko savotiškas teisinės minties nuvertėjimas arba platesnė jo sklaida. Pavyzdžiui, išlikę šaltiniai rodo, kad Bretanės kunigaikščiai pirmą kartą apkaltino valdovo išdavyste jau 1341 m., Burgundijos – 1468 m.²⁹

Be jau minėto *crimen laesae maiestatis*, valdovo išdavystei nusakyti lotyniškuose tekstuose bei dokumentuose viduramžiais Vakarų Europoje dažniausiai buvo vartojami ir kiti terminai: *traditio (traditor)*, *proditio (proditor)*, *seditio (seditor)*³⁰. Kartu su christianizacijos procesu bei išaugusia raštijos sklaida šie terminai pasiekė Lietuvos

Concept of Heresy in the Middle Ages (Mediaevalia Lovaniensia, ser. 1, Studia 4, 1976), hrg. von W. Lourdaux und D. Verhelst, Leuven, 1976, S. 63; Nors už ereziją buvo baudžiama jau nuo IV–V a. sandūros, tačiau tik 1199 m. popiežiaus Inocento III dekretalija *Vergentis in senium* teisiškai nustatė bausmių mechanizmą. L. K o l m e r, min. veik., p. 11–13.

²⁴ Kol kas istoriografijoje nėra atkreiptas dėmesys į šį chronologinį valdovo išdavystės sampratos kodifikavimo artumą.

²⁵ Plačiau: J. G. B e l l a m y, min. veik., p. 59–101.

²⁶ Plačiau: M. D y j a k o w s k a, Kara konfiskaty majątku za *crimen laesae maiestatis*, *Podstawy materialne państwa. Zagadnienia prawnego – historyczne*, Szczecin, 2006, s. 605. Žinoma, nereikia klaidingai suprasti, jog kaltinimai šiuo nusikaltimu buvo taikyti tik po teisinės nusikaltimo reglamentacijos. Apie valdovo išdavystės nusikaltimą Anglijoje iki Išdavystės statuto: J. G. B e l l a m y, min. veik., p. 15–58.

²⁷ S. H. C u t t l e r, min. veik., p. 28.

²⁸ Ten pat, p. 2–3, 54.

²⁹ M. J o a n e s, ‘Bons Bretons et Bons Francoys’: the Language and Meaning of Treason in Later Medieval France, *The Creation of Brittany, a late medieval state*, London–Roncoverte, 1988, p. 341–342, 349.

³⁰ *The History of English Law before The Time of Edward I*, vol. II, p. 527.

šaltinius³¹. Be lotyniškos raštijos įtakos, taip pat svarbų vaidmenį atliko vokiška bei rusėniška tradicija. Vokiška terminija buvo perimta glaudžių Lietuvos ir Vokiečių ordino santykių kontekste. Išdavystei bei išdavikams apibūdinti buvo vartojami *vorretnisse/vorretherei*³² ir *vorretor*³³ terminai. Rusėniškuose šaltiniuose funkcionavo (*u*)*zpada* ((*u*)*zpada*)³⁴ terminas.

Valdovo išdavystės kaip nusikaltimo atsiradimas Lietuvoje

Sunku nustatyti, kada ir kokiomis aplinkybėmis valdovo išdavystės kaip nusikaltimo suvokimas ėmė rasti viduramžių Lietuvoje. Pirmą kartą valdovo išdavystės sąvoka minima šaltiniuose Lietuvos didžiojo kunigaikščio (toliau – Ldk) Vytauto laikais 1409 m.³⁵ Atrodytų, kad toks nusikaltimas turėjo būti suvokiamas tik po krikščionybės priėmimo, vykstant valstybės christianizacijai ir socialinės-politinės-teisinės modernizacijos procesui. Pavyzdžiui, beveik tuo pat metu, XV a. pradžioje, nusistovėjo didžiojo kunigaikščio titulas, o maždaug nuo 1407 m. Ldk Vytautas taip pat ėmė naudoti majestotinį antspaūdą³⁶.

³¹ Išskyrus *sedittio* (*seditor*). Kol kas nesame aptikę šio termino Lietuvos istorijos šaltiniuose. Ankstyviausi žinomi: [1409 m. rugsėjo 9 d.] *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430* (toliau – *CEV*), collectus opera A. Prochaska, Cracoviae, 1882, nr. 427, p. 200; 1433 m. kovo 22 d. Švitrigailos šalininkų laiškas Bazelio bažnytiniam susirinkimui. *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum dogmaticorum moralium amplissima collectio*, t. 8, prod. E. Martene et U. Durand, Parisiis, 1733, stulp. 576; Taip pat: *Bullarium Poloniae: litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens, (1431–1449)*, t. 5, (toliau – *BP*, t. 5) ed. et cur. I. Sulowska-Kuraś et S. Kuraś, Romae, Lublin, 1995, nr. 1361, p. 251; [1435 m. birželio 23 d. Švitrigailos laiškas popiežiui]. *Kodex dyplomatyczny Litwy* (toliau – *KDL*), wyd. E. Raczyński, Wrocław, 1845, nr VI, s. 364.

³² Anksčiausi žinomi: 1398 m. spalio 12 d. Salyno sutartis tarp Vokiečių ordino ir Vytauto. Vokiškas sutarties variantas. *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert*, Bd. 1 (1398–1427), (toliau – *Die Staatsverträge*, Bd. 1), hrg. von E. Weise, Gumbinnen, 1939, nr. 2, S. 11. Lotyniškame sutarties variante išdavikai neminimi. *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch*, Bd. 4, (toliau – *LECUB*, Bd. 4), hrg. von F. G. von Bunge, Dorpat, 1859, nr. 1479, stulp. 226.

³³ [1432] lapkričio 30 d. Švitrigailos laiškas Livonijos magistrui. *Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch*, Bd. 8, (1429 Mai – 1435), (toliau – *LECUB*, Bd. 8), hrg. von H. Hildebrand, Riga, Moskau, 1884, nr. 642, S. 376.

³⁴ 1442 m. birželio 8 d. Taikos sutartis tarp Ldk Kazimiero ir Moldavijos vaivados Iljos. LDK sutarties variantas: *LM 5-oji Užk.*, nr. 539, p. 355. Taip pat žr. 5 išnašą.

³⁵ [1409 m. rugsėjo 9 d.]. Vytauto laiškas, kuriame jis išdėsto krikščioniško pasaulio valdovams, kodėl ėmė palaikyti žemaičius, bei atskleidžia Ordino piktadarības. Šiame laiške Ldk Vytauto išdavyste kaltintas Vokiečių ordino pareigūnas – Brandenburgo komturas Markvardas Zalcbachas; *CEV*, nr. 427, p. 200. Nors terminas pirmą kartą šaltiniuose paminėtas 1398 m. Salyno sutarties vokiškoje redakcijoje. Manytume, kad tai Ordino kanceliarijos formuliaras; *Die Staatsverträge*, Bd. 1, nr. 2, S. 12.

³⁶ L. Skurvydaitė, *Lietuvos valdovo antspaudo insignijos susiformavimas XIV amžiaus pabaigoje – XV amžiaus viduryje*, p. 80–84. Disertacijos rankraštis.

Toks vėlyvas valdovo išdavystės nusikaltimo terminų minėjimas šaltiniuose yra gana keblus. Valdovo išdavystės nusikaltimas galėjo būti normuojamas kur kas anksčiau, jau net pagoniškoje Lietuvoje dėl tam tikros politinės konjunkūros bei teisinių papročių raidos valstybės viduje.

Anot S. Lazutkos, I. Valikonytės ir E. Gudavičiaus³⁷, pretekstas atsirasti valdovo išdavystės nusikaltimui galėjo būti perimtas iš atskalūnų ir perbėgėlių (lot. *fugativus, profugus*) iš Lietuvos į Ordino arba į kitas kaimynines valstybes praktikos. Jau iš 1371 m. Algirdo skundo Konstantinopolio patriarchui Filotėjui dėl neteisėtų visos Rusios metropolitо Aleksejaus veiksmų aiškėja, kad perbėgėlių kilmingųjų veiksmai nebuvo laikomi valdovo išdavystės nusikaltimu (graik. *καθοσιωσις*³⁸) arba išdavyste (graik. *προδοσια, αυτομολια, αποστασια*)³⁹. Skunde kilmingieji buvo kaltinami priesaikos pažeidimu, kuris buvo susijęs su kryžiaus bučiavimo praktika⁴⁰ arba laido mechanizmu⁴¹. Ordino šaltiniai, ypač metraštinė tradicija tokius perbėgėlius laikė išdavikais⁴². Pats pabėgimo veiksmas vargu ar buvo suprantamas kaip išdavystės nusikaltimas. Dar vienu šaltiniu, atstovaujančiu valdovo pozicijai išdavystės klausimu, galėtų tapti 1383 m. Ldk Jogailos laiškas didžiajam Ordino magistrui dėl kunigaikščių Vytauto ir Tautvilo⁴³. Remdamasi šiuo laišku Ldk Vytauto įvaizdį tyrinėjusi Giedrė Mickūnaitė teigė, kad „to laikotarpio lietuviškoji propaganda aiškiai laikė Vytautą išdaviku“⁴⁴. Priešingai, laiške išreikšta Jogailos pozicija liudytų, jog išdavystės nusikaltimas dar buvo svetimas pagoniškoje Lietuvos visuomenė-

³⁷ PLS, c. 325–326.

³⁸ *Русская историческая библиотека*, т. 6 (toliau – RIB, t. 6), изд. 2-е, СанктПетербург, 1909, № 24, ст. 135–140; А. К [a z h d a n], Treason, high, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, edit. А. Р. Kazhdan, А.–М. Talbot, etc., New York, Oxford, 1991, p. 2110–2111.

³⁹ Plačiau apie graikiškus išdavystės terminus: Р. О. Ш л я х т и н, Предательство на понте: изменники, ренегаты и перебежчики в Византийско-сельджукском военном конфликте (1170–1204 годы), *Человек в истории. Предательство: опыт исторического анализа*, Москва, 2012, с. 75–77.

⁴⁰ Plačiau apie priesaikos kaip kryžiaus bučiavimo praktiką rusėniškose žemėse: П. С. С т е ф а н о в и ч, Отношения правителя и знати в Северо-Восточной Руси. Крестоцелование как клятва верности?, *Cahiers du monde russe*, 2005/1, vol. 46, p. 277–284; Taip pat straipsnis internete: <<http://www.cairn.info/revue-cahiers-du-monde-russe-2005-1.htm>> [žiūrėta 2012 01 31].

⁴¹ Už kažkokį Vasilijų Ldk Algirdui buvo laidavęs neįvardytas vyskupas, kurio *laidą išdavęs* (εξεδωκε [...]) *εγγυην*) Vasilijus pabėgo pas metropolitą; RIB, t. 6, nr. 24, stulp. 139–140.

⁴² Pavyzdžiui, kažkoks Jono Šionefeldo, Tamaviškių viršininko, vedlys, pabėgęs į Lietuvą, buvo nužudytas kaip išdavikas dėl to, kad prie Tamaviškių pilies slapta buvo atvedęs lietuvių kariuomenę; Die Chronik Wigands von Marburg. Originalfragmente, lateinische Uebersetzung und sonstige Ueberreste, herausg. von Th. Hirsch, *Scriptores rerum prussicarum* (toliau – Wigands von Marburg), hrg. von Th. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke, Bd. 2, Leipzig, 1863, S. 570.

⁴³ KDL, nr VI, s. 60–61; *Codex Diplomaticus Prussicus*, Bd. 4 (toliau – CDP, Bd. 4), hrg. von J. Voigt, Königsberg, 1853, nr. 14, S. 15–16.

⁴⁴ G. M i c k ū n a i t ė, *Making a Great Ruler: Grand Duke Vytautas of Lithuania*, Budapest, New York, 2006, p. 19; G. M i c k ū n a i t ė, *Vytautas Didysis. Valdovo įvaizdis*, Vilnius, 2008, p. 32.

je. Jogaila reikalavo, kad Ordinas išduotų atskalūnus (lot. *fugativus*), o pabėgusius kunigaikščius laikė savo nedraugais ir varžovais, bet ne išdavikais⁴⁵.

Manytume, kad ir valdančiosios giminės atstovų tarpusavio nesutarimai bei kova dėl valdžios netapo išdavystės nusikaltimo atsiradimo katalizatoriumi bent jau iki XIV a. pabaigos. Neturime jokių amžininkų liudijimų, kurie leistų kalbėti apie tam tikros teisinės normos egzistavimą konfliktų metu. Lietuvos metraštinė tradicija šiuo klausimu yra nebyli. LDK kaimynų, ypač Vokiečių ordino, kronikos yra daug iškalbingesnės, tačiau vargu ar jos atspindi tam tikrų teisinių normų buvimą, arba priešingai, nebuvimą Lietuvos visuomenėje. Pavyzdžiui, 1381 m. Kęstučio veiksmai buvo vadinami išdavikiškais, kadangi jis nuvertė Jogailą nuo sosto ir užėmė Vilnių⁴⁶. Priešingai, skunde prieš Jogailą ir Skirgailą Vytautas teigė, kad po to, kai Kęstutis užėmė didžiojo kunigaikščio sostą, Jogaila ne išdavė jį, o, *nesilaikydamas duoto žodžio, užėmė Vilnių bei vėliau suėmė ir nužudė Kęstutį*⁴⁷.

Valdovo išdavystės nusikaltimo atsiradimo aplinkybes LDK siejame ne su konkrečiu teismo procesu ar teismo procesais, kurie tapo atramos tašku, savotišku precedentu teisinės minties vystymuisi, tačiau su ankstyvosios modernizacijos raida, kuri pasireiškė per visuomenės krikščionėjimą, valstybės institucializaciją bei teritorializaciją⁴⁸. Nors istoriografijoje pabrėžiama, kad šiam procesui didelę reikšmę turėjo suartėjimas su Lenkijos karalyste per bendro valdovo instituciją, tačiau taip pat regima kitų kaimyninių valstybių įtaka⁴⁹. Matyt, būtent dėl šios įtakos buvo perimtas bei vietoje pritaikytas valdovo išdavystės nusikaltimas.

⁴⁵ <...> *quomodo debeatis fugativos nostros* [pabraukta aut.] *suscipere ir tenere* <...>. <...> *quod nostros inimicos et adversarios* [pabraukta aut.] *sublevatis, et adiuvatis nobis in detrimentum, et dampnum* <...>. KDL, nr VI, s. 61.

⁴⁶ *Eodem anno* [1381] *Kinstut tradicionē* [pabraukta aut.] *cepit castrum Vilne* <...>. Annalista Thorunnensis, nebst Forsetzung, *Scriptores rerum prussicarum* (toliau – AT), hrg. von Th. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke, Bd. 3, Leipzig, 1866, S. 117; *In deme sulven jare* [1381] *na sunte Laurentius daghe* [nach 10. August] *do wan Kinstot, de konink van Lettowen, dat hus to der Wille met vorretnisse* [pabraukta aut.]. Aus Detmar, nebst Forsetzung, *Scriptores rerum prussicarum* (toliau – AD), ten pat; *In desim jare* [1381] *qwam Kynstod mit vorretnisse* [pabraukta aut.], *und gewan die Wille das hus* <...>. Johann von Posilge, nebst Forsetzung, *Scriptores rerum prussicarum* (toliau – Posilge), ten pat.

⁴⁷ <...> *vnd dorch nach trat her der worheit* [pabraukta aut.] *abe vnde besas* [pabraukta aut.] *di Wille vnder vnszm fatere* <...> *vff der truwe nomen* [pabraukta aut.] *sy vnszn fatir vnd vorterbten* [pabraukta aut.] *jn* <...>. Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln vnd Skargaln, *Scriptores rerum prussicarum*, (toliau – Witoldes sache wedir Jagaln vnd Skargaln), herausg. von Th. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke, Bd. 2, Leipzig, 1863, S. 712–713.

⁴⁸ *Lietuvos istorija*, t. 4: J. Kiaupienė, R. Petrauskas, *Naujieji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, Vilnius, 2009, p. 179–181.

⁴⁹ *Lietuvos istorija*, t. 3: D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas, *XIII a. – 1385 m. Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*, Vilnius, 2011, p. 328–334.

Jau Antonis Prochaska pastebėjo Ldk Vytauto išdavikiško vaizdinio formavimo aplinkybes Vokiečių ordino XIV a. pabaigos – XV a. pradžios šaltiniuose⁵⁰. Juose Vytautas buvo „tituluojamas“ net užkietėjusiu išdaviku – *Witold dem vorstockten vorrether*⁵¹. Manytume, kad būtent toks tiesioginis susidūrimas su išdavystės norma tapo receptijos precedentu. Nors Vokiečių ordinas nebuvo klasikinė viduramžių Europos monarchija, tačiau išdavystė Ordine buvo suvokiama kaip didžiausias politinis nusikaltimas⁵².

Žinomi trys epizodai, kai Vytautas sulaukė kaltinimų Vokiečių ordino išdavyste tarptautinėje opinijoje. Du kartus, t. y. po 1384⁵³ bei 1392⁵⁴ m. pabėgimo iš Ordino bei kartą po 1401 m.⁵⁵ maišto kurstymo Ordinui pavaldžioje Žemaitijos teritorijoje. Itin iškaltin-gas yra pirmasis kaltinimų išdavyste atvejis, kadangi išdavus Vokiečių ordiną pirmą kartą, Vytautui ten teko sugrįžti. Dažniausiai Ordinas susidorodavo su savo išdavikais, tačiau pabėgėlis Kęstutaitis turėjo būti laikomas svarbia persona, kuri gyva galėjo būti politiškai naudinga, todėl Vytauto išdavystė kuriam laikui buvo „pamiršta“. Aukšto rango maištini-nių ir išdavikų „reabilitavimas“ buvo dažnas reiškinys vėlyvųjų viduramžių ir naujųjų

⁵⁰ A. Prochaska, Markward Salzbach. Z dziejów Litwy 1384–1410, *Przegląd historyczny*, Bd. 9, 1909, s. 23–24; A. Prochaska, Z archiwum Zakonu Niemieckiego. Analekta z wieku XIV i XV, *Archiwum Komisji Historycznej*, t. 11, 1909–1913, s. 236.

⁵¹ 1401 m. didžiojo Ordino magistro laiškas nenustatytam asmeniui. *Codex Diplomaticus Prussicus*, Bd. 6 (toliau – CDP, Bd. 6), hrg. von J. Voigt, Königsberg, 1861, nr. 112, S. 116.

⁵² Išdavystės nusikaltimas Ordine nėra tirtas, tačiau apie jo buvimą galime spręsti iš šaltinių. Didysis Ordino magistras 1409–1411 m. karo su Lenkija ir LDK metu įtarinėjo Hansą Survilą išdavyste, kad jis išduo-davo paslaptis lenkams ir lietuviams. Hansas Survila pabėgo į Lietuvą pas Lk Jogailą ir Ldk Vytautą prašy-tis užtarimo; Vytauto laidavimo raštas: *CEV*, nr. 483, p. 226; Jogailos laidavimo raštas: *KDL*, nr. 8, s. 145. Išda-vikams Ordine grėsė mirties bausmė. K. Neitmann, *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preus-sen 1230–1449*, Köln, 1986, S. 427. Taikytos įvairios bausmės, pavyzdžiui, nuskandinimas: *CEV*, Appendix, nr. 17, p. 1046.

⁵³ 1388 m. rugpjūčio 10 d. didžiojo Ordino magistro laiškas popiežiui: *CDP*, Bd. 4, nr. 50, p. 67; 1389 m. sausio 21 d. laiške Norvegijos karalienei: ten pat, nr. 70, p. 101.

⁵⁴ 1396 m. didžiojo Ordino magistro laiškas Ordino prokuratoriui Romoje: *Codex Diplomaticus Prus-sicus*, Bd. 5 (toliau – CDP, Bd. 5), hrg. von J. Voigt, Königsberg, 1857, nr. 87, S. 109; 1396 m. instrukcija Dancigo komturui pasiuntinybėje pas Romos karalių: *CDP*, Bd. 6, nr. 26, p. 27.

⁵⁵ 1401 m. gegužės 16 d. didžiojo Ordino magistro laiškas Ordino vadovybei Vokietijoje: *CDP*, Bd. 6, nr. 109, p. 111; 1401 m. didžiojo Ordino magistro laiškas Sybenburgo vaivadais Stiborui: ten pat, nr. 110, p. 112; 1401 m. didžiojo Ordino magistro laiškas nenustatytiems asmenims: ten pat, nr. 112, p. 115–116; 1401 m. di-džiojo Ordino magistro laiškas Vroclavo kanauninkui Jeronimui: ten pat, nr. 113, p. 118; 1401 m. rugsėjo 24 d. didžiojo Ordino magistro laiškas Burgundijos kunigaikščiui: *CDP*, Bd. 5, nr. 115, p. 156; 1401 m. rugsėjo 3 d. didžiojo Ordino magistro laiškas popiežiui bei kardinolų kolegijai: ten pat, nr. 122, p. 163–165; 1402 m. kovo 1 d. didžiojo Ordino magistro laiško fragmentas nenustatytam kunigaikščiui: *CDP*, Bd. 6, nr. 123, p. 131; 1403 m. didžiojo Ordino magistro laiškas Prancūzijos karaliui, kitiems valdovams ir vokiečių kunigaikščiams: *CDP*, Bd. 5, nr. 135, p. 183–184.

laikų Europoje⁵⁶. Žinoma, pasitikėjimo atkūrimas turėjo savo kainą. Kitaip, nei pirmojo pabėgimo metu, Vytautui teko palikti įkaitus – kelis artimiausius giminaičius bei kitus kilminguosius⁵⁷. Be to, kunigaikščio aplinkoje sukurtame skunde prieš Jogailą ir Skirgailą matome tam tikrą bandymą pasiteisinti bei nukelti atsakomybę nuo išdavyste kaltinto Vytauto pečių. Skunde jis teigė, jog pabėgo iš Ordino dėl bevardžio neištikimo patarėjo veiklos⁵⁸. Šiuo Vytauto patarėju galėjo būti kunigaikštis Sudimantas iš Eišiškių, kurio likimas susiklostė visai kitaip nei jo ambicingo giminaičio⁵⁹. Sudimantas liudijo Vytauto, pabėgusio į Ordiną pirmą kartą, priesaikos raštą⁶⁰ bei dalyvavo karo žygyje į Lietuvą⁶¹, tačiau vėliau, 1389 m. atskleidė Vytauto planą užimti Vilnių Jogailos šalininkams⁶². Torunės analų autorius kunigaikščio Sudimanto vardą etimologiškai siejo su melo bei išdavystės terminais⁶³. Deja, šių dienų kalbininkams vardo, sudaryto iš dviejų veldinių sud- ir -man(t), reikšmė nėra visiškai aiški⁶⁴. Tuo pačiu veldiniai nėra tapatūs Konstantino Sirvydo žodyne pateiktiems išdavystės terminams⁶⁵. Galime spėti, kad kronikininkas pats priskyre vardui tam tikras semantines savybes, kurios buvo būdingos jo savininkui. Eišiškių kunigaikštis ne tik prisidėjo prie Vytauto išdavystės, bet, anot analų autoriaus, klastingai nužudė kelis Ordino brolius, dėl jo buvo sunaikinta Margenburgo pilis⁶⁶. Matyt, būtent dėl šių poelgių 1394 m. patekęs į Ordiną nelaisvę kunigaikštis Sudimantas buvo pakartas kaip išdavikas⁶⁷.

Lietuvos valdovai iki krikšto priėmimo nesinaudojo kaltinimais valdovo išdavystės nusikaltimu. Atrodo, kad jis buvo svetimas pagonių visuomenėje. Šaltinių analizė patvirtina, kad tik po to, kai Ldk Vytautas asmeniškai susidūrė su kaltinimais įvykdžius Ordino

⁵⁶ J. D e w a l d, *The European Nobility, 1400–1800*, Cambridge, transferred to Digital printing 2004 (first published 1996), p. 134–139.

⁵⁷ Pavyzdžiui, tokiu įkaitu tapo Vytauto brolis Žygimantas Kęstutaitis. J. T ę g o w s k i, *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*, Poznań–Wrocław, 1999, s. 220–221.

⁵⁸ <...> vnd alzo vns vnd eczlicher vnsz vngetruver rat dorczu brachte <...>. Witoldes sache wedir Jagaln vnd Skargaln, p. 713.

⁵⁹ Aplinkybės, kuriomis buvo užmegzti ryšiai tarp Jogailos ir Vytauto, nėra žinomos; I. J o n y n a s, Vytauto šeimyna, *Istorijos baruose*, Vilnius, 1984, p. 58.

⁶⁰ *CEV*, nr. 13, p. 3–5.

⁶¹ Wigands von Marburg, p. 626.

⁶² Ten pat, p. 640.

⁶³ *Sudemunt (quod interpretatur: »Smemunt in logenschapheit und vorretnisse«)*, AT, p. 132–133.

⁶⁴ K. B ū g a, *Rinkiniai raštai*, t. 1, sud. Z. Zinkevičius, Vilnius, 1958, p. 464; *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. 2, L–Ž, Vilnius, 1989, p. 151–153, 853; Z. Z i n k e v i č i u s, *Lietuvių asmenvardžiai*, Vilnius, 2008, p. 112, 141, 178, 246.

⁶⁵ Wilius, priwileias, prigautoias, *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, įvadą ir žodyno rodyklę parengė K. Pakalka, Vilnius, 1979, p. 374, 636.

⁶⁶ AT, p. 132–135.

⁶⁷ Posilge, p. 194; Wigands von Marburg, p. 657.

išdavystę, valdovo išdavystė kaip nusikaltimas pradėjo vystytis Lietuvoje. Tokią hipotezę sustiprina faktas, kad pirmieji kaltinimai šiuo nusikaltimu Lietuvoje iškelti būtent Ldk Vytauto epochoje. Toks apibendrinimas iškelia klausimą, kodėl šis nusikaltimas buvo perimtas ir pritaikytas Lietuvoje? Šio klausimo kėlimas visai nereiškia, kad Lietuvos valdovai pagonišku laikotarpiu nežinojo politinio nusikaltimo, t. y. nusikaltimų, nukreiptų prieš valdovą ar jo autoritetą. Tuo pačiu naujų terminų vartojimas turėtų liudyti tam tikrus pasikeitimus, vykusius to meto teisinėje savimonėje.

Pirmojo valdovo išdavystės kaip nusikaltimo atvejo tyrimas

1409 m. rugsėjo 9 d. Ldk Vytautas skunde krikščioniško pasaulio valdovams, greta kitų Ordino piktadarių, išdaviku išvadino Brandenburgo komturą Markvardą Zalbachą. Jis kaltino M. Zalbachą išdavyste, kadangi pastarasis buvo viešai įžeidęs jo garbę⁶⁸. Ši Vokiečių ordino pareigūnų ir Ldk Vytautą siejio ilgalaikiai draugiški santykiai, siekė net pirmojo pabėgimo į Ordiną laikus⁶⁹. M. Zalbachas ne tik ilgą laiką gyveno Vytauto dvare, bet grįžęs į Ordiną buvo dažnas pasiuntinys pas Lietuvos valdovą. Pirmasis Vytauto ir Markvardo priešiškas susidūrimas įvyko jau 1403 m., kai Brandenburgo komtūras vieno iš susitikimų metu viešai išplūdo valdovą bei apkaltino jį Ordino išdavyste⁷⁰. Dėl tokių veiksmų M. Zalbachas Lietuvos kilmingųjų buvo iškviestas į kovą⁷¹, kuri turėjo įvykti susitikimo pasienyje prie Dubysos metu. Dvikova, matyt, turėjo atstoti teismo procesą⁷². Dėl neaiškių aplinkybių kova neįvyko, o konfliktas buvo trumpam užglaistytas⁷³. 1405 m. M. Zalbachas vėl dalyvavo pasiuntinybėje į Lietuvą, o 1408 m. kartu su Ldk Vytautu dalyvavo žygyje prieš Maskvos valstybę⁷⁴. Jau 1409 m. gegužės 6 d. laiške didžiajam Ordino magistrui Vytautas skundėsi, kad Brandenburgo komtūras jį įžeidė dar kartą⁷⁵.

⁶⁸ *CEV*, nr. 427, p. 200; ten pat, nr. 396, p. 172–174.

⁶⁹ Plačiau apie Markvardo ir Vytauto ryšius: A. P r o c h a s k a, Markward Salzbach..., s. 12–28, 121–132; R. P e t r a u s k a s, Tolima bičiulystė: asmeniniai Vokiečių ordino pareigūnų ir Lietuvos valdovų santykiai, *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*, Šiauliai, 2007, p. 212–214.

⁷⁰ <...> *das her Marqwart von Salzbach, komthur czu Brandenburg, Wytowt gescholdin hatte und geheysin einen bosin wicht und eynen vorreter <...>*, Posilge, p. 267.

⁷¹ 1403 m. didžiojo Ordino magistro laiškas Vytautui. <...> *do ewwir Bayoren herolden Santen czu Marquard dem kompthur von Brandenburg, schalt her euch mit bosen worten Ap das geschen ist <...>*, *CDP*, Bd. 6, nr. 159, p. 174.

⁷² J. G. B e l l a m y, min. veik., p. 143–147; S. H. C u t t l e r, min. veik., p. 85–88.

⁷³ R. P e t r a u s k a s, Riteriai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, Vilnius, 2008, p. 99.

⁷⁴ A. P r o c h a s k a, Markward Salzbach..., s. 123–124.

⁷⁵ *CEV*, nr. 396, p. 172–173.

Jau minėtame tų pačių metų rugsėjo 9 d. skunde krikščioniškojo pasaulio valdovams ši komtūro įžeidimą Vytautas susiejo su išdavyste⁷⁶. Santykių atomazga įvyko po 1410 m. Žalgirio kautynių. Kautynių metu M. Zalcbachas pateko į jungtinės Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių nelaisvę ir buvo nukirsdintas⁷⁷.

Mirties bausmės įvykdymas į nelaisvę patekusiam Brandenburgo komtūrai buvo neįprastas reiškinys. Tam prieštaravo ne tik to meto karo teisė, bet, anot Jono Dlugošo, Vladislovas II Jogaila⁷⁸. J. Dlugošas taip pat teigė, kad svarbiausia priežastis, dėl kurios buvo įvykdyta bausmė, buvo ne tik ta, kad M. Zalcbachas buvo įžeidęs Vytauto motinos garbę, išvadinęs ją paleistuve, bet ir toliau nepagarbiai atsiliepė apie valdovo asmenį⁷⁹. Nepaisant to, Vytautas ketino belaisvio pasigailėti, tačiau nepagarbus M. Zalbacho tonas įžeidė (*offensus*) ir supykė (*magis exasperatus*) valdovą, todėl komtūras buvo nukirsdintas⁸⁰. Manytume, kad pasakojimas nėra vien kronikininko prasimanymas. Iš Vytauto susirašinėjimo su Ordino pareigūnais žinome, jog Brandenburgo komtūro įžeidimus Vytautas buvo priėmęs *giliai į širdį*⁸¹.

Pirmojo išdavystės atvejo analizė leidžia išskirti tris su nusikaltimu tarpusavyje susijusius dėmenis: M. Zalbacho įžeidimą, Ldk Vytauto gailestingumą ir pyktį, pasireiškusį per prievartos mechanizmą. Dar Ldk Gediminas 1323 m. gegužės 26 d. laiške Dominikonų ordinui skundėsi, kad jį įžeidė (*in contumeliam nostram*) Vokiečių ordino broliai, sudegindami jo laiško antspaudą⁸². Šaltiniai taip pat atskleidžia kelis atvejus, kai įžeistas ir supykęs Lietuvos valdovas griebėsi prievartos mechanizmo. 1345 m. žygio

⁷⁶ *Postmodum vero quid[am] commendator ordinis [Marquard von Salzbach] ipsorum apud nos dum fuisset in legacionibus constitutus, maxima nos in nostris oculis confudit infamia, nos quod dolenter referimus, perfidius similem proditoribus [pabraukta aut.] denotando, CEV, nr. 427, p. 200.*

⁷⁷ *Ioh. Długosz Banderia Prutenorum*, hrg. E. Strehlke, *Scriptores rerum prussicarum* (toliau – Długosz Banderia Prutenorum), herausg. von Th. Hirsch, M. Töppen und E. Strehlke, Bd. 4, Leipzig, 1870, S. 586–587; *Jana Długosza roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego*, ks. 10, 11, 1406–1412 (toliau – Jana Długosza roczniki, ks. 10, 11), przekład na język polski J. Mrukówna, komentarz K. Pieradzka, Warszawa, 2009, s. 135–136; Kritisinė šaltinių analizė: S. E k d a h l, *Jono Dlugošo „Prūsų vėliavos“ Žalgirio mūšio šaltinis*, Vilnius, 1992, p. 109–113.

⁷⁸ S. E k d a h l, min. veik., p. 113.

⁷⁹ <...> *quod genitricem suam audiente Vithawdo in quodam conventu comuniter habito scortum et impudicam matronam appellaverat* <...>, Długosz Banderia Prutenorum, p. 587.

⁸⁰ <...> *Ea vociferantem Vithawdus, verbis suis arrogantibus offensus et magis exasperatus, licet ei parere iam in animo destinaverat, in capitale supplicium dampnat* <...>, ten pat; Jana Długosza roczniki, ks. 10, 11, p. 136.

⁸¹ 1409 m. gegužės 6 d. Ldk Vytauto laiškas didžiajam Ordino magistrui. <...> *is geet uns io czu hercze* <...>, CEV, nr. 396, p. 172.

⁸² *Chartularium Lituaniae res gestas magni ducis Gediminne illustans* (toliau – *Chartularium Lituaniae res gestas*), parengė S. C. Rowell, Vilnius, 2003, nr. 21, p. 58–59. Laiške pranciškonams tiesioginis valdovo įžeidimas neminimas; ten pat, p. 63–64.

prieš Ordiną metu vienas lyvių seniūnas, pasivadinęs karaliumi (*regem*), pasiūlė Algirdui sąjungą prieš Livonijos ordiną. Supykęs kunigaikštis liepė ši kaimietį (*Rusticus*) nukirsti⁸³. Kitą epizodą galime aptikti Naugardo pirmajame metraštyje⁸⁴. Anot metraščio, vietos pareigūnas (*посадник*) taip pat buvo įžeidęs Ldk Algirdą, pavadindamas jį šunimi (*назвалъ мя псомъ*). Dėl tos priežasties Lietuvos valdovas buvo atvykęs prie Naugardo bei reikalavo jį išduoti. Visų laisvųjų Naugardo miestiečių susirinkimas (*вече*) pasitaręs nužudė neįtikusį pareigūną. Tam tikrų iš pagonybės atėjusių relikvų galime matyti ir krikščioniškoje Lietuvoje. Nuverstas nuo sosto Švitrigaila ne tik karinėmis priemonėmis stengėsi išsikvoti savo prarastas pozicijas, bet tuo pat metu vykdė plataus masto diplomatinę kampaniją⁸⁵. 1433 m. pradžioje net buvo pasiuntęs pasiuntinybę į priešų, Žygimanto Kęstutaičio, stovyklą⁸⁶. Kaip aiškėja iš įvykių liudininko Mevės komtūro Liudviko von Lancės ataskaitos didžiajam Ordino magistrui, Švitrigailos pasiuntiniai Žygimanto paliepu buvo nuskandinti⁸⁷. Matyt, Žygimantas Kęstutaitis taip elgėsi paskatintas ne tik jo aplinkoje buvusių lenkų, bent jau taip ataskaitoje teigė Mevės komtūras, tačiau supykęs dėl pasiuntinių reikalavimo nusizeminti: taikiai atsisakyti pretenzijų į didžiojo kunigaikščio sostą bei pripažinti Švitrigailos viršenybę⁸⁸.

Anot Gerdo Althoffo, tyrinėdami ankstyvųjų viduramžių ikiinstitucinių valstybių valdymo praktiką, susiduriame su valdovo malonės⁸⁹ arba pykčio (lot. *ira*) reiškiniu. Valdovo pykčio pasireiškimas buvo apribotas daugeliu įvairiausių nerašytų paprotinės teisės normų, kurių peržengimas buvo įmanomas, tačiau krikščioniškame pasaulyje suvokiamas kaip viena iš mirtinų nuodėmių⁹⁰. Bausmė, skirta Brandenburgo komtūrai, visai nereiškia, kad kaltinimai valdovo išdavystei arba įžeidimu būtinai turėjo pasibaigti kaltinamojo mirtimi. Priešingai, Ldk Vytautas, įžeistas pirmą kartą, matyt, buvo suteikęs malonę, tačiau vėliau

⁸³ Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae, herausg. von E. Strehlke, *Scriptores rerum Prusicarum*, Bd. 2, Leipzig, 1863, p. 72.

⁸⁴ Полное собрание русских летописей (toliau – PSRL), т. 3, СанктПетербургъ, 1841, с. 83.

⁸⁵ Pavyzdžiui, 1433 m. kovo 22 d. Švitrigailos šalininkų laiškas Bazelio susirinkimui: *BP*, t. 5, nr. 1361, p. 250–252; Švitrigailos laiškas 1435 m. birželio 23 d. popiežiui ir Bazelio bažnytiniam susirinkimui: *KDL*, p. 363–368.

⁸⁶ 1433 m. vasario 11 d. Mevės komtūro Liudviko fon Lancės laiškas didžiajam Ordino magistrui: *LECUB*, Bd. 8, nr. 661, p. 393.

⁸⁷ *So hath der ebenumpthe hertzog Segemunth dieselbigen sendeboten gefangen unde vortrengken lassen*, *LECUB*, Bd. 8, nr. 661, p. 393.

⁸⁸ Ten pat.

⁸⁹ Už nuorodą į straipsnį dėkoju Lietuvos istorijos instituto istorikui Laimontui Karaliui. G. Althoffas, naudodamasis Karolingų laikų valdovų elgesio normų reglamentu (*Mirrors of Princes*), valdovo malonę siejo su dievobaimingumu (*pietas*), gailėstingumu (*clementia*), užuojauta (*misericordia*), kantrybe (*patientia*). G. Althoff, *Ira Regis: Prolegomena to a History of Royal Anger, Anger's Past. The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Ithaca–London, 1998, p. 61.

⁹⁰ Ten pat, p. 59–60.

sekę įžeidimai bei emocinė valdovo būseną (pyktis) nulėmė M. Zalcbacho likimą. Stephenas C. Rowellas išreiškė kitokią nuomonę dėl valdovo išdavystės kaip nusikaltimo, ypač valdovo galios kontekste. Tai, kad mirties bausmės už valdovo išdavystę Lietuvoje buvo retos, S. C. Rowellas vertino kaip valdovo galios silpnumą. Tyrinėtojas neatkreipė dėmesio į galimą valdovo politikos lankstumą šiuo klausimu⁹¹. Šaltinių medžiaga rodo, kad valdovas turėjo galimybę tiek pralieti kraują, tiek atleisti ir pasigailėti. Šias valdovo prerogatyvas jau deklaravo Ldk Gediminas 1323 m. gegužės 26 d. laiške Vokietijos miestams⁹².

Brandenburgo komturą M. Zalcbacho atvejis turėtų būti laikomas tarpine grandimi, kai pasirodė pirmosios dar teisiškai neapibrėžtos ir nereglamentuotos nusikaltimo apraiškos, būtent per gailingumą, pykčio bei prievartos mechanizmus. Lietuvos didysis kunigaikštis jau nebegalėjo vadovautis išskirtinai savo autoriteto galia, jį ėmė riboti bendros krikščioniškos normos, kurių peržengimas buvo įmanomas, tačiau suvokiamas kaip mirtina nuodėmė. Be abejo, pristatytas atvejis nebuvo tik nusikaltimo normos atsiradimo pradžia, greičiau dviejų tradicijų susidūrimo vieta, kai neofito Vytauto pyktis turėjo įgauti visuotinai pripažįstamo teisinio instituto pavidalą. Tuo pačiu turėtume pabrėžti, kad pirmojo valdovo išdavystės kaip nusikaltimo paminėjimas šaltiniuose susijęs su tarptautiniais santykiais. Vytautas tarptautinėje arenoje buvo suinteresuotas save reprezentuoti kaip krikščioniško pasaulio valdovą, tačiau kasdieninėje valdžios taikymo praktikoje nebuvo apsieita be senųjų valdžios atributų.

Išvados

Valdovo išdavystės nusikaltimo terminų vartojimas šaltiniuose leidžia daryti prielaidą, kad paprotinės teisės normuota šio nusikaltimo samprata pagoniškoje Lietuvos visuomenėje neegzistavo. Žinoma, valstybėje buvo tam tikrų teisinio papročio normų, kurių pagrindu jis ėmė formuotis (pavyzdžiui, valdovo įžeidimas). Tai yra savaime suprantama, kadangi valdovo išdavystės nusikaltimas apibrėžiamas kaip tam tikrų nusikaltimų, nukreiptų prieš valdžią bei jos autoritetą, visuma. Kol kas sunku pasakyti, kokios buvo kitos šio nusikaltimo sudedamosios dalys, tačiau tyrimas parodė, kad Lietuvoje valdovo išdavystės kaip nusikaltimas galėjo atsirasti recepcijos iš Vokiečių ordino pagrindu, kai Ldk Vytautas asmeniškai bei tarptautinėje arenoje susidūrė su kaltinimais Ordino išda-

⁹¹ Tai, kad mirties bausmės už maištų kurstymą buvo retos, S. C. Rowellas vertino kaip valdovo galios silpnumą; S. C. Rowell, Išdavystė ar paprasti nesutarimai? Kazimieras Jogailaitis ir Lietuvos diduomenė 1440–1481 metais, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 45–74; S. C. Rowell, Bears and Traitors, or: Political Tensions in the Grand Duchy, c.a 1440–1481, *Lithuanian Historical Studies*, t. 2, 1997, p. 28–55.

⁹² <...> *in quibus habemus <...> perdere et salvare <...>*, Chartularium Lituaniae res gestas, nr. 21, p. 59–60.

vyste. Tik dėl asmeninės valdovo patirties nusikaltimas ėmė žengti pirmuosius žingsnius Lietuvos teisinėje savimonėje, visų pirma kaltinimų pavidalu. Nenuostabu, kad pirmieji kaltinimai valdovo išdavystę pasireiškė tarptautinėje arenoje. Ldk Vytautas, matyt, nau-dojosi Ordino veiklos pavyzdžiu.

Reikia atkreipti dėmesį, kad iki teisinės valdovo išdavystės kaip nusikaltimo regla-mentavimo represijų mechanizmas nebuvo tiesiogiai susijęs su šio nusikaltimo mastu. Valdovas galėjo bausti mirtimi, tačiau tuo pat metu egzistavo malonės mechanizmas, kai išdavikui buvo atleidžiama. Represijų ir malonės santykis, matyt, priklausė ne tik nuo valdovo valios, bet tuo pačiu ir nuo politinės situacijos bei kitų aplinkybių. Brandenburgo komturū M. Zalcbacho atveju, matyt, pasireiškė valdovo pyktis.

THE BETRAYALS OF THE SOVEREIGN AS THE SOURCE OF THE CONCEPT OF A CRIME IN LITHUANIA

Summary

ANDREJ RYČKOV

The article analyses the circumstances that has made way for the emergence of a definition of high trea-son in the Grand Duchy of Lithuania.

The research indicated, that the terms set out by the Grand Duke of Lithuania defining high treason did not emerge in local resources until the beginning of the 15th century. This leads to the presumption, that the high treason definition did not exist in the society of pagan Lithuania. Of course consuetudinary norms did exist in pagan Lithuania. For example, insulting the Grand Duke was defined as the first part of the crime of high treason. It goes without saying, because the definition of high treason is a political crime *par excellence* aimed directly at the monarch (government) and its authority.

The research also showed the potential emergence scenario of such a crime in Lithuania. Initially Vytautas, the Grand Duke of Lithuania, was accused internationally of committing high treason against the Teutonic order. Only after this occurred did Vytautas start to use the concept of high treason to-wards a monarch as a political weapon in international relations. The first known traitor was Vytautas' comrade-in-arms, brother of order and komtur of Brandenburg, Markvard Zalcbach.

Gauta 2013 m. gruodžio mėn.

Andrej Ryčkov – Lietuvos istorijos instituto ir Vilniaus universiteto jungtinės doktorantūros doktorantas. Darbovietė – Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius. Disertacijos tema – „Valdovo išdavystės kaip nusikaltimo samprata Lietuvoje XIII a. pabaigoje – XVI a. viduryje“.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, 01108 Vilnius.

El. paštas: andrej.ryckov@gmail.com